

Шуляк Ю. Л.,

*кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І ПОКАРАННЯ ЗА ШАХРАЙСТВО В РЕСПУБЛІЦІ ІНДІЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. Проаналізовано особливості кримінальної відповідальності та покарання за шахрайство в Україні та Індії. Сформульовано відповідні теоретичні висновки. Вироблено практично значущі законодавчі пропозиції.

Ключові слова: шахрайство, обман, зловживання довірою, безчесно, обманним шляхом, кримінальна відповідальність, покарання, Україна, Індія.

Постановка проблеми. За останні роки в Україні очевидною для науковців стала тенденція щодо посиленого вивчення зарубіжного досвіду та використання його у різних галузях права, у тому числі й у кримінальному праві. Наразі для кримінального права актуальним є забезпечення захисту особи, її життя, здоров'я, честі, гідності, власності та інших об'єктів кримінально-правової охорони. Зокрема, якщо вести мову про злочини проти власності, то особливу увагу слід зосередити, на наш погляд, на такому посяганні, як шахрайство, оскільки в умовах сьогодення це суспільно небезпечне діяння є найбільш вчинюваним серед злочинів проти власності, за виключенням крадіжки. Звідси кримінально-правова розробка питання щодо шахрайства, безумовно, становить собою науковий інтерес, особливо в порівняльно-правовому аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що з позиції порівняльного правознавства питання кримінальної відповідальності за шахрайство в Україні та за кордоном розробляли багато науковців (зокрема, Д.С. Азаров, І.Г. Богатирьов, Н.О. Гуророва, О.М. Джуца, О.О. Дудоров, О.В. Кришевич, О.В. Лисодед, Ю.І. Ляпунов, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, П.П. Михайленко, В.Р. Мойсик, В.О. Навроцький, В.В. Сташис, Е.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, С.С. Чернявський, О.В. Смаглюк, Г.М. Анісімова, Н.О. Антонюк, А.В. Микитчик), однак й дотепер вони не знайшли свого остаточного вирішення. Наприклад, фактично не дослідженим залишається зарубіжний досвід щодо кримінальної відповідальності за шахрайство у країнах Азії, зокрема в Індії. Наголосимо, що індійський досвід приваблює багатовекторністю кримінально-правових норм про відповідальність за шахрайство, встановленням специфічних ознак суб'єкта цього злочину, особливими підходами щодо покарання за його вчинення тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи вивчення індійського досвіду щодо кримінальної відповідальності і покарання за шахрайство, маємо зазначити, що згадані питання на національному рівні (в Україні) успішно були вирішені низкою науковців. Та-

кож предметом дослідження була низка й наших праць [1]. Однак ні ми, ні попередники зовсім не зверталися до індійського досвіду щодо згаданих питань.

Із числа кримінально-правових актів, чинних на території Індії, найважливішим є Кримінальний кодекс (далі – КК), який був прийнятий ще в 1860 році [2]. Наголосимо, що питанням кримінальної відповідальності за шахрайство в КК Індії присвячено не одну статтю (як у КК України – ст. 190 «Шахрайство»), що свідчить про існування цілісного інституту шахрайства. На наш погляд, цікавою в науковому плані видається будова Особливої частини КК Індії, а саме особливості конструювання деяких статей, де поряд з нормами, що містять формулювання того чи іншого загального положення чи правила, чи опис будь-якого злочину та покарання за нього, є і норми з більш складною структурою. Більш того, ряд статей містить опис тільки злочинів, тоді як покарання за них передбачено в інших статтях [3]. Також індійський законодавець поряд з основними положеннями про відповідальність за конкретний злочин включає «пояснення», «ілюстрації», «виключення», та «обмовки», що в кінцевому рахунку утворюють основну складову норми.

Що до поняття шахрайства, то воно дається у ст. 415 КК Індії. Зокрема, закон визначає шахрайство таким чином: «вважається таким, що вчинив шахрайство той, хто шляхом введення в оману будь-якої особи обманно чи безчесно схилив особу, що введена таким чином в оману, передати будь-кому майно або надати згоду на утримання ким-небудь майна чи навмисно схилиє особу, яка таким чином введена в оману, до вчинення чи не вчинення чого-небудь, що вона не вчинила чи вчинила б, якщо б не була введена в оману, якщо вчинена цією особою дія чи допущена нею бездіяльність заподіює чи може заподіяти цій особі тілесний чи моральний збиток або шкоду репутації чи майну». Виходячи з аналізу цього поняття, а також беручи до уваги зміст деяких інших норм, далі пропонуємо зробити кримінально-правову характеристику шахрайства за КК Індії.

Слід констатувати, що шахрайство передусім розглядається серед групи злочинів проти власності (гл. 17 «Про злочини проти власності») як підгрупи «Про шахрайство» (зокрема, ст. 415 «Шахрайство», ст. 416 «Шахрайство шляхом видачі за іншу особу», ст. 417 «Покарання за шахрайство», ст. 418 «вчинення шахрайства з обізнаністю про те, що особі, інтереси якої злочинець повинен охороняти, можуть бути нанесені неправомірні збитки», ст. 419 «Покарання за вчинення шахрайства шляхом видачі за іншу особу», ст. 420 «Вчинення ша-

храйства та безчесне схилення до передачі майна»), та серед злочинів у назві яких фігурує вказівка на «шахрайство» (зокрема, гл. 18 «Про злочини, що мають відношення до документів і торговим та власницьким знакам» ст. 468 «Підробка з метою шахрайства»). Щодо предметів шахрайства за КК Індії, то ними виступають майно (товари, предмети, гроші, майно, цінні папери) та право на майно (договори, документи при продажі нерухомості, передачі під заставу і т. ін.). Потерпілим від шахрайства визнається будь-яка особа.

З об'єктивного боку, власне шахрайство (ст. 415 КК Індії) характеризується: а) **діянням** – тобто: а) схиленням особи, що введена в оману передати будь-кому майно або надати згоду на утримання ким-небудь майна б) навмисним схиленням особи, яка таким чином введена в оману, до вчинення чи не вчинення чого-небудь, що вона не вчинила чи вчинила б, якщо б не була введена в оману; б) **наслідками** у вигляді заподіяння чи можливого заподіяння цій потерпілому тілесного чи морального збитку або шкоди репутації чи майну; в) **причинним зв'язком між діянням і наслідками; способом** – шляхом введення в оману (обманом чи безчесно). При цьому безчесне приховування фактів є введенням в оману, згідно ст. 415 КК Індії «Пояснення».

Найпоширеніший і єдиний спосіб вчинення шахрайства є обман, при цьому конструкція «зловживання довірою» в даному злочині не використовується. Однак цікавим є те, що індійський законодавець відмежовує шахрайство від зловживання довірою (зокрема, злочинам, пов'язаним із зловживанням довірою, присвячена ціла підгрупа «Про злочинне зловживання довірою» глави 17 «Про злочини проти власності», а саме: ст. 405 КК Індії – де надається власне поняття «зловживання довірою», тобто будь-яка особа, якій будь-яким чином ввірено майно чи доручено розпоряджатись ним, безчесно привласнює, чи обертає на свою користь таке майно, чи безчесно використовує його, чи розпоряджається ним всупереч вказівок закону, що встановлює порядок здійснення такого розпорядження майном, чи договору, прямо зазначеного чи такого, що малось на увазі, укладеного винним по відношенню до здійснення такого розпорядження, чи умисно допускає такого роду дії з боку іншої особи; та ст.ст. 406-409 КК Індії) [4].

Разом з тим законодавець Індії додатково виокремлює та використовує як елемент складу злочину термінологічну конструкцію «обманне», «обманним шляхом» та «безчесно» (ст. 210 «Отримання обманним шляхом рішення щодо неналежної суми», ст. 246 «Обманне чи безчесне зменшення ваги чи зміна складу монети», ст. 247 «Обманне чи безчесне зменшення ваги чи зміна складу індійської монети», ст. 264 «Обманне використання невірної приладу для зважування», «Обманне використання невірних гирі та міри», ст. 403 «Безчесне привласнення майна», ст. 404 «Безчесне привласнення майна, яким володів померлий в момент смерті», ст. 411 «Безчесне придбання вкраденого майна», ст. 412 «Безчесне придбання майна, вкраденого при вчиненні бандітизму», ст. 421 «Безчесне чи обманне переміщення чи приховування майна, з метою перешкоджання його розподілу серед кредиторів», ст. 422 «Безчесне чи обманне перешкоджання доступу кредиторів до боргового

майна», ст. 423 «Безчесне чи обманне укладення договору про передачу майна, що містить неправдиве положення про компенсацію», ст. 424 «Безчесне чи обманне переміщення чи приховування майна», ст. 461 «Безчесний злом сховища, що містить майно», ст. 477 «Обманне анулювання, знищення і т. д. заповіту, повноваження на всиновлення або цінного паперу», ст. 496 «Вчинення шлюбної церемонії шляхом обману без вступу в законний шлюб»).

Суб'єктом шахрайства може бути як фізична особа, так і юридична особа. Як зазначено в законі, якщо особа, котра вчинила злочин, є юридичною особою (тобто очолювала юридичну особу чи була відповідальною перед ним за ведення справ, наприклад: директор, розпорядник, секретар або чиновник), то вона вважається винуватою в злочині і підлягає притягненню до відповідальності та покаранню. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність, – 12 років, а в окремих випадках з 7 років. Тобто діяння, вчинене дитиною у віці від 7 до 12 років без достатнього усвідомлення, не є злочином.

Суб'єктивна сторона шахрайства характеризується прямим умислом. Про це свідчить термін, що міститься в диспозиції ст. 415 КК Індії, – «навмисно». Мета – заволодіння майном або отримання прав на майно. Мотив – корисливий.

Різновидами шахрайства, що містяться в гл. 17 «Про злочини проти власності», КК Індії вважають: 1) шахрайство шляхом видачі за іншу особу; 2) вчинення шахрайства з усвідомленням того, що особі, інтереси якої злочинець зобов'язаний охороняти, може бути спричинена неправомірна втрата; 3) вчинення шахрайства та безчесне переконання до передачі майна.

З приводу покарання за цей злочин, то воно є таким: позбавлення волі на строк до одного року, або штраф, або те й інше одночасно. Разом з цим сума штрафу в санкції статті конкретно не визначена. Хоча індійський законодавець у даному випадку розмір штрафу не обмежує, але наголошує, що він не повинен бути надмірним.

Висновки. Підсумовуючи наведені вище положення, можна зробити наступні висновки:

1. Проведене дослідження свідчить про те, що індійський законодавець розглядає шахрайство як комплексний кримінально-правовий інститут, який представлений різними формами та способами вчинення цього злочину. В науковому плані заслуговують на увагу чимала кількість специфічних характеристик цього злочину, що містяться в КК Індії (зокрема, об'єктивні та суб'єктивні ознаки, покарання за злочин).

2. Спільними рисами в порівняльно-правовому аспекті є те, що шахрайство пов'язане передусім з посяганням на власність (майно, право на майно) [5], характеризується обманом, має матеріальний склад, є умисним злочином (прямий умисел). Відмінним є те, що індійський законодавець відмежовує власне шахрайство, що вчиняється шляхом введення в оману від інших злочинів, пов'язаних із зловживанням довірою, а також використовуючи таку термінологічну конструкцію, як «безчесно». В КК Індії передбачено більш суворе покарання порівняно з санкцією ст. 190 КК України [6]. Суб'єктом шахрайства за КК Індії може бути фізична осудна особа в віці від 12 років, а в окремих випадках

з 7 років. На нашу думку, не можна вважати доцільним притягнення до кримінальної відповідальності дитини із застосуванням основного та (або) додаткового покарання у вигляді штрафу в такому віці, а тим більше призначати позбавлення волі.

3. Проведене порівняльно-правове дослідження орієнтує на формулювання таких практично значущих пропозицій:

а) В індійському КК передбачений спеціальний суб'єкт злочину, ним може бути юридична особа, тобто та фізична особа, яка вчинила злочин і є юридичною особою (очолювала юридичну особу чи була відповідальною перед ним за ведення справ, наприклад: директор, розпорядник, секретар або чиновник), така особа вважається винуватою в злочині і підлягає притягненню до відповідальності та покаранню. Така позиція є дуже перспективною в науковому аспекті і може бути впроваджена в національне законодавство (зокрема, для корегування положень розділу XVII КК України).

б) при призначенні покарання за шахрайство в індійському кримінальному законодавстві передбачений як альтернативний вид покарання у вигляді штрафу або позбавлення волі, так і у вигляді одночасного призначення цих двох покарань (для порівняння: за КК України покарання за шахрайство призначається у вигляді або штрафу, або більш суворого покарання). Вважаємо за доцільне удосконалення санкції за шахрайство, використовуючи позитивний іноземний досвід.

Література:

1. Савченко А. В., Шуляк Ю. Л. Кримінальна відповідальність за шахрайство в Україні та за кордоном: порівняльно-правове дослідження : монографія / А. В. Савченко, Ю. Л. Шуляк. – К. : Вид-во ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. – 216 с.
2. The Indian Penal Code, 1860 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=201593.
3. Сухарев А. Я. Правовые системы стран мира / Энциклопедический справочник / под ред. А. Я. Сухарева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravo.vuzlib.org/txt-books_33.html.
4. Уголовный кодекс Индии / под ред. Б. С. Никифорова ; пер. с англ. А. С. Михлина. – М. : Изд-во «Иностранной литературы», 1958. – 240 с.
5. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного суду України від 6 листоп. 2009 р. № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scoart.gov.ua>.
6. Кримінальний кодекс України 2001 року : за станом на 4 липня 2013 року (офіційний текст) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

Шуляк Ю. Л. Уголовная ответственность и наказание за мошенничество в Республике Индия: зарубежный опыт

Аннотация. Осуществлен анализ особенностей уголовной ответственности и наказания за мошенничество в Украине и Индии. Сформулированы теоретические выводы. Разработаны практически значимые законодательные предложения.

Ключевые слова: мошенничество, обман, злоупотребление доверием, бесчестно, обманым путем, криминальная ответственность, наказание, Украина, Индия.

Shuliak J. Criminal responsibility and punishment for fraud in the Republic of India: foreign experience

Summary. In the article the special features of criminal responsibility and punishment for fraud in Ukraine and India are analyzed. The theoretical conclusions are formulated. The practical legislative propositions are worked out.

Key words: fraud, deception, breach of trust, dishonourably, fraudulently, criminal responsibility, punishment, Ukraine, India.